

Změny hlásek v souvislé řeči – příklady

(pokud není zmíněno jinak, všechny příklady se týkají češtiny)

TYPY ZMĚN PODLE PRAVIDELNOSTI

náhodné

např. změna *o-e* → *o-o*

pomeranč: [pomɛrantʃ] →¹ [pomorantʃ]

neděje se ale vždy, protože např. *komediant* se **nemění** na [komodijant]

pravidelné

např. asimilace znělosti v češtině (dochází k ní vždy, pokud jsou pro ni podmínky

TYPY ZMĚN PODLE DOBY

synchronní

dějí se v současném jazyce, pokud se například dvě slova setkají ve větě, např. asimilace znělosti

diachronní (historické)

předpokládáme, že k nim došlo při vývoji určitého jazyka, např. staročeské [g] se během vývoje češtiny změnilo na [h]

TYPY ZMĚN PODLE SPISOVNOSTI

spisovné

změny ve výslovnosti, které jsou pokládány za přípustné ve standardní výslovnosti jazyka
např. asimilace znělosti u konsonantů na rozhraní dvou slov

např. *pes byl* [peʒɔbil] oproti [peʒ.ɔsejɪ:]²
(*pes sedí*)

nespisovné

změny, ke kterým běžně dochází, ale které nejsou pokládány za přípustné ve standardní výslovnosti jazyka

např. asimilace znělosti na rozhraní slov, pokud druhé slovo začíná na vokál nebo sonantu

např. *pes má* → [peʒɔma:] místo [peʒ.ɔma:]
pes umí [peʒɔumi:] místo [peʒ.ɔ(?)umi:]³

TYPY ZMĚN PODLE POVAHY

- A) asimilace
- B) disimilace
- C) vypouštění hlásek, tj. zjednodušování
- D) vkládání hlásek
- E) změna polohy hlásek (přesmykování)

v češtině jsou změny A většinou pravidelné, kdežto změny B–E jsou převážně nepravidelné

¹ Šipka znamená, že jedna výslovnost se mění na druhou.

² Oblouček ɔ označuje, že se slova vyslovují dohromady.

³ Tj. je možná výslovnost s glotální okluzívou (rázem), nebo bez ní.

A) Asimilace (= spodoba)

(pozor! asimilace není jen spodoba znělosti! asimilovat se může jakýkoliv fonetický rys, tedy nejen znělost)

Typy asimilací

1) podle polohy

– kontaktní

pod stromem je vyslovováno jako [potɔstromɛm], ale *pod bukem* je vyslovováno jako [podɔbukɛm]

– distantní („na dálku“)

detektiv: [detektɪf] → [dɛdɛktɪf] (asimilace dvou konsonantů)

pomeranč: [pomerantʃ] → [pomorantʃ] (asimilace dvou vokálů)

2) podle směru, resp. podle toho, zda je hláska asimilována k následující nebo předcházející hlásce

– progresivní

shoda → [sxoda]

– regresivní

shoda → [zhoda]

3) podle typu hlásek, mezi kterými proběhne asimilace (V = vokál, C = konsonant)

i) V+V

ii) C+V nebo V+C

iii) C+C

i) asimilace V+V

vokálová/vokalická harmonie v maďarštině (pravidelné změny)

el „ruka“

el-ler „ruce“

adam „člověk“

adam-lar „lidé“

v češtině jen náhodné změny:

pomeranč: [pomerantʃ] → [pomorantʃ]

peloton: [pɛlɔtɔn] → [pɛlɛtɔn]

ii) asimilace C+V, V+C = akomodace

různé typy

– nazalizace (vznik nazalizovaných vokálů)

v nedbalé výslovnosti *menší*: [mɛnʃi:] → [mɛ̃nʃi:]

– palatalizace („změkčování“) (vznik palatalizovaných konsonantů)

v ruštině [dʲnʲɛpr]

– asibilace (vznik sykavek nebo posykavek)

v českých nářečích *děti*: [dʲɛci] → [dzɛtsɪ] (dzeci)⁴

v angličtině v rychlé výslovnosti *without you*: [wɪθaʊtjʊ] → [wɪθaʊtʃʊ]

⁴ U některých výslovností pro názornost uvádím, jak by se zapisovaly v běžném pravopisu.

- sonorizace (změna neznělých konsonantů ve znělé)
 - plakát*: [plaka:t] → [plaga:t]
 - demokracie*: [demokratsijɛ] → [demogratsijɛ]

iii) asimilace C+C

různé typy

- asimilace znělosti

(spisovné)

hrad: [frat] (před pauzou) × *hrad byl* [fradɔbɪ]

pod stromem: [potɔstromɛm]

tak zase: [tagɔzase]

(nespisovné, časté na Moravě a v jižních Čechách)

tak mi: [tagɔmɪ] místo spisovného [takɔmɪ]

pes ležel [pɛzɔlɛzɛl] místo spisovného [pɛsɔlɛzɛl]

Pozn.: Jako příklad asimilace znělosti v češtině se často uvádějí slova jako *kdo*, *nikdo*. Zde ale nelze mluvit o asimilaci znělosti, pokud asimilací myslíme změnu jedné **hlásky** v jinou. Zde se totiž žádná hláska nemění. Slovo *kdo* je vždy vyslovováno [gdo] a je jen historická náhoda, že je v něm hláska [g] zapsána písmenem *k*, které se jinde (např. *kůň*) vyslovuje jako [k]. Asimilace znělosti tedy není případem, kdy se jedno písmeno čte jinak než za jiných okolností.

- asimilace místa artikulace

(spisovné)

špatně: [ʃpatɲɛ] → [ʃpacɲɛ] (špaťně)

hodně: [ɦodɲɛ] → [ɦoɲɲɛ] (hoďně)

kontě: [konɛ] → [koɲɛ] (koňtě)

(nespisovné)

sčítat [stɕi:tat] → [ʃtɕi:tat] (ščítat)

ten bude rád [tɛnɔbudɛɾa:t] → [tɛmɔbudɛɾa:t] (tem bude rád)

pan Kovář [panɔkova:ř] → [paɲɔkova:ř]

- asimilace způsobu artikulace

(nespisovné)

pošta: [poʃta] → [potʃta] (počta)

menší: [mɛɲʃi:] → [mɛntʃi:] (menčí)

lepší: [lɛpʃi:] → [lɛptʃi:] (lepčí)

čínžák: [tɕinʒa:k] → [tɕindʒa:k] (čindžák)

B) Disimilace

svoboda: [svoboda] → [sloboda] (sloboda) (ve *svoboda* jsou [v] a [b] obě labiální, první z nich podstoupí disimilaci)

dvanáct: [dvana:tst] → [dvana:st] (dvanást)

velbloud: [vɛlblou̯t] → [vɛmblo̯t] (vembloud) / také → [verblo̯t] (verbloud) (ve *velbloud* jsou dvě [l], první z nich podstoupí disimilaci)

(vše nespisovné)

C) Vypouštění hlásek, resp. zjednodušování

1) monoftongizace

č. spis. *soudek* → č. nář. *sódek*

č. spis. *toast* [toʊst] → č. nář. [to:st]

č. spis. *dej mi* → č. nář. *dé mi*

(nespisovné, nářeční)

2) elize⁵

(všechno jsou to náhodné, nicméně velmi časté změny, které většina z nás dělá, aniž by si to uvědomovala)

(elize vokálů)

materiál: [materija:l] → [matrja:l] (matriál)

čtl [tʃɛtl] → [tʃtl] (čtl) (spíše u starší generace)

(elize konsonantů)

kostka: [kostka] → [koska] (koska)

ústní: [ʔu:stɲi:] → [ʔu:sɲi:] (ústní)

tkanička: [tkanʲtʃka] → [kanʲtʃka] (kanička)

vzdělaný: [vzɛlani:] → [zɛlani:] (zdělaný)

prázdniny: [pra:zdɲɪnɪ] → [pra:zɲɪnɪ] (prázniny)

dvanáct: [dvana:tst] → [dvana:ts] (dvanác)

(elize celých slabik)

jablko: [jablko] → [japko] (jabko)

sedmnáct: [sedmna:tst] → [sedna:tst] (sednácť)

sedmdesát: [sedmdesa:t] → [sendesa:t] (sendesát)⁶

nějaký: [ɲɛjaki:] → [ɲɛaki:] (něaký) → [ɲa:ki:] (ňáký)

vole: [voɛ] → [voɛ] (voe) → [wɛ] (we)⁷

povídám: [povi:da:m] → [pa:m] (pám)

poněvadž: [ponɛvatʃ] → [pa:tʃ] (páč)

protože: [protoʒɛ] → [přɛ] (pře)

budem: [budɛm] → [bɛ:m] (bém)

(vše nespisovné, ale velmi časté)

⁵ Někdy se rozlišuje mezi pojmy *afereze* (elize hlásek na začátku slova), *synkopa* (elize hlásek uprostřed slova) a *apokopa* (elize hlásek na konci slova).

⁶ Došlo navíc i k asimilaci místa artikulace.

⁷ Labializace (zaokrouhlení) přešla na [v], ze kterého se stává bilabiální [w].

D) Vkládání hlásek

1) **proteze** (vkládání uprostřed slov; tyto hlásky se označují jako protetické)

okno → *vokno*

Olomouc → *Holomóc*

třešně → *střešně*

(nespisovné, nářeční)

2) **epenteze** (vkládání uprostřed slov; tyto hlásky se označují jako epentetické)

(vokálů)

osm → *osum* (spisovné)

lžička → *ližička* (nespisovné)

(konsonantů)

č. nář. *ponrava* → *pondrava*

E) Změna polohy hlásek – metateze (přesmyčka)

lžička: [lʒitʃka] → [ʒlitʃka] (žlička)

celer: [tʃɛlɛr] → [tʃɛrɛl] (cerel)

velryba: [vɛlɾɪba] → [vɛrɪlɪba] (verlyba)

permanentka: [pɛrmanɛntka] → [pɛrnamɛntka] (pernamentka)

(vše nespisovné)